

Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi

Journal of Academic Language and Literature

[Cilt/Volume: 10, Sayı/Issue: 1, Mart/March 2026]

Prof. Dr. Filiz KILIÇ'a Armağan

Latîfî Tezkiresi Mukaddimesini Ben-Anlatısı Olarak Okumak

Reading The Preface of Latîfî's Tazkirah As a Self-Narrative

Kadri Hüsni YILMAZ

Doç. Dr. • Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi • Fen Edebiyat Fakültesi • Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
kyilmaz84@gmail.com | <https://orcid.org/0000-0002-2117-6633> | <https://ror.org/019jds967>

Atıf | Citation: Yılmaz, K. H. (2026). Latîfî Tezkiresi Mukaddimesini Ben-Anlatısı Olarak Okumak. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 10(1), s. 201-212.
<https://doi.org/10.34083/akaded.1873160>
<https://izlik.org/JA96SE97UC>

Makale Bilgisi Article Information

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Article Type: Research Article

Geliş Tarihi: 28.01.2026

Date Received: 28.01.2026

Kabul Tarihi: 18.03.2026

Date Accepted: 18.03.2026

Yayın Tarihi: 30.03.2026

Date Published: 30.03.2026

Değerlendirme: Çift kör hakemlik

Review Reports: Double-blind peer review

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Conflicts of Interest: The author has declared no conflict of interest.

Fon Desteği: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Funding Support: The author has declared that no financial support was received for this study.

Etik Kurul Belgesi: Bu makale için etik kurul belgesi gerekmemektedir.

Ethics Committee Approval: Ethics committee approval is not required for this article.

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulmuştur.

Ethics Statement: Scientific and ethical principles were followed during the preparation of this study.

İntihal: Bu makale, iThenticate yazılımı ile taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned with iThenticate software. No plagiarism was detected.

Telif Hakkı ve Lisans: Bu dergide yer alan makaleler Creative Commons CC-BY-NC lisansı altında yayımlanır.

Copyright&License: Articles in this journal are published under the Creative Commons CC-BY-NC license.

Etik Bildirim: adeddergi@gmail.com

Complaints: adeddergi@gmail.com

Öz

Şair ve yazarların, genellikle eserlerinin başlarında, özellikle de sebep-i telif veya hasbihal kısımlarında, seyahat ettikleri yerler ve buralarda karşılaştıkları olaylar, içerisinde buldukları durumlarla ilgili sıkıntı, endişe, yalnızlık gibi hisler ya da şahsi gözlemlerine dair kendi hayat hikayelerinden izlere rastlamak mümkündür. Bu izlere dair tespitler, kimi zaman kurmaca da olsa yazarların kendi kalemlerinden çıktığı için biyografi yazımı açısından değer taşırlar. Ancak yalnızca bu amaca mahsus kaleme alınan metinler için “ben-anlatısı” teriminin kullanılması gerektiği görüşlerinin yanında bu bakış açısıyla incelenecek yazma kültürü içinde kaleme alınmış neredeyse her eserde, yazarın “ben”ine ait unsurlar bulunabileceği için “ben-anlatısı”nın birer parçası olarak değerlendirilebileceği görüşleri de mevcuttur. Nitekim, Evliya Çelebi'nin *Seyahatnâme*, Kâtip Çelebi'nin *Mizânü'l-Hakk fi İhtiyârî'l-Ehakk*, Taşköprülüzâde'nin *Eş-Şakâ'iku'n-Nu'mâniyye Fî 'Ulemâ'id-Devleti'l-'Osmâniyye* ve Âşık Çelebi'nin *Meşâ'irü'ş-Şu'arâ* adlı eserlerinin bu nazarla incelendikleri ve yazarlarının hayat hikayelerinden kesitlerin tespit edildiği görülmektedir. Bu çalışmada, klasik Türk edebiyatının biyografi sahasında, yer verilen şairlerin seçilme ölçütleri ve onların edebî yetkinliklerine dair kaydedilen isabetli görüşleri barındırması açısından en önemli eserlerinden biri olarak kabul edilen *Tezkiretü'ş-Şu'arâ* ve *Tabsiratü'n-Nuzamâ*'nın mukaddimesinde müellifi Latîfî'nin “ben”ine dair izler aranmıştır. Bu bakış açısıyla incelenen mukaddimedede, Latîfî'nin sıkıntıları, endişeleri, yalnızlığı, dost/ları, eserleri ve edebî kişiliği gibi hayatına dair çeşitli bilgiler tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Klâsik Türk Edebiyatı; Biyografi; Latîfî Tezkiresi; Ben-anlatısı; otobiyografi

Abstract

It is possible to find traces of poets' and writers' personal life stories in the beginnings of their works, especially in the sections on the reason for writing or conversation, where they describe the places they have traveled to and the events they have encountered there, along with their feelings of distress, anxiety, loneliness, or personal observations related to the situations they found themselves in. These observations, even if sometimes fictional, are valuable for biographical writing because they come from the authors' own pens. However, alongside the view that the term “self-narrative” should only be used for texts written specifically for this purpose, there is also the view that, since elements belonging to the author's ‘I’ can be found in almost every work written within the writing culture examined from this perspective, they can be considered part of the “self-narrative.” Indeed, Evliya Çelebi's Seyahatname, Katip Çelebi's Mizanu'l-Hakk fi İhtiyari'l-Ehakk, Taşköprülüzâde's Eş-Şakâ'iku'n-Nu'mâniyye Fî 'Ulemâ'id-Devleti'l-'Osmâniyye, and Âşık Çelebi's Meşâ'irü'ş-Şu'arâ have been examined from this perspective, and excerpts from the authors' life stories have been identified. This study seeks the traces of author Latîfî's self in the preface of Tezkiretü'ş-Şu'arâ ve Tabsiratü'n-Nuzamâ, considered one of the most important works in the field of classical Turkish literature biography, due to its accurate criteria for selecting the poets included and its assessments of their literary competence. Examining the introduction from this perspective, various aspects of Latîfî's life have been identified, including his hardships, anxieties, loneliness, friends, works, and literary personality.

Keywords: Classical Turkish Literature; Biography; Latîfî's Tazkirah; Self-narrative, Autobiography

Giriş

Birer birey olarak sosyal hayatın bir parçası olan şair ve yazarların ürettikleri eserlerde doğrudan ya da dolaylı olarak “ben”liklerine dair izlerin bulunması kaçınılmazdır. Doğrudan müellifin hayatından kesitlerin anlatıldığı eserler için “ben-anlatısı” tabiri kullanılmaktadır. Bu konuda Karahasanoğlu, her metin biraz değiştiğinde yazarın “ben”ine ait unsurlar taşıyacağını, dolayısıyla müstakil olarak kişinin kendisinden bahsetmek üzere, sadece ve yalnız bu motivasyonla kaleme alınan metinlerin “ben-anlatısı” olarak tasnif edilmesi eğiliminde olduğunu söylemektedir (Karahasanoğlu, 2019, s. 219). Kafadar, Osmanlı edebiyatı yazarlarının kendilerinden ve kendi “ben”lerinden söz ettikleri bir corpus (=derlem) üretmediğinin yaygın bir görüş olduğunu, sebep olarak da bu şekilde bir kendinden bahsetme durumunun Orta Çağ bireylerinde mevcut bulunmayan güçlü bir bireysellik duygusu gerektirdiğini söyler (2010, s. 43). Fazlıoğlu ise, “ben-anlatıları” ile ilgili metinlerde, insanın kend’özünü dışarıda saf bir şekilde temsil ve ifade edemeyeceğine dikkat çeker. Kend’özün başkasını anlatma, övme hatta eleştirme süreçlerinde kendini ele verebileceğini söyler. Ona göre yazma kültürü içinde kaleme alınmış neredeyse tüm eserler, bu bakış açısıyla ben-anlatısının birer unsuru olarak değerlendirilebilir. Bir kişinin kendi hayat hikâyesini yazması bir ben-anlatısı olarak düşünülür. Doğrudan tarihî bir döküm vermek; bir seyahatnâme içinde kendisinden bahsetmek, rüyalarının eşliğinde kendini ele vermek ya da mektuplar ile kendini kendine ya da üçüncü bir kişiye anlatmak gibi çeşitli yazınlarda bu anlatımın tarzı değişiklik gösterebilir (Fazlıoğlu, 2023. s. 3-4).

Şair ve yazarların eserlerinde kendi hayat hikayelerine, seyahat ettikleri yerler ve buralarda karşılaştıkları olaylarla ilgili şahsi gözlemlerine yer verdikleri kısımlar da bulunmaktadır. Genellikle eser başlarında, sebep-i telif ya da hasbihal başlığı altında yer alan bu kısımlar biyografi yazımı açısından ayrı bir değer taşır. Fakat bunlar her ne kadar yazarları hakkında biyografik bilgi sağlasalar da tek başına otobiyografik eser niteliği taşımazlar (Toska, 2007, s. 511). Kimi zaman kurmaca kimi zaman da gerçek olmak üzere şair ve yazarların hayatlarından kesitler sunan müstakil eserlerin en yaygın olanları sergüzeştâmelerdir. Bir edebiyat terimi ve edebî tür olarak kişinin başından geçen hadiselerin anlatıldığı eserler şeklinde tanımlanan sergüzeştâmenin aynı zamanda hatıra türü eserler kapsamında değerlendirilmesi gerekir. Ayrıca, sergüzeştâmeler yalnızca kişinin başından geçen olayların anlatımını değil, bu olaylardan kaynaklanan duygu ve düşüncelerin gerçek veya kurmaca unsurlarla birleştirilerek ifade edilmesini de kapsadığı için otobiyografik eserlerin de bu doğrultuda değerlendirilebileceği söylenebilir (Gökalp, 2019, s. 2). Levend, divan edebiyatı çerçevesi içinde kaleme alınmış hikayelerin ikiye ayrılabilirliğini ifade edip konuları ulusal hayatımızdan alınmış yerli hikayeler başlığı altında “sergüzeştâmeler ve hasbihal yollu hikâyeler” şeklinde iki türü aynı maddede ele alır (1973, s. 124). Özyıldırım bu konuyla ilgili dikkatlerini mevcut metinler üzerinden karşılaştırmalı olarak sunar (2009, s. 135-165). Mine Mengi de baştan geçen olaylar ifadesinden hareketle otobiyografinin sergüzeştâmeyi hatırlattığını, bu sebeple hatıra türü eserler arasında değerlendirilmesi gerektiğini ifade eder (2016, s. 87) ve Evliya Çelebi’nin kendisinden söz ettiği, yaşadıklarını hatıra ile birleştirerek iç içe anlattığı bölümlerin otobiyografi türüyle ilişkili olarak düşünülebileceğini¹, hatta bu bölümlerin *Seyahatnâme*’nin en ilginç bölümlerinden olup bir bakıma mensur sergüzeştâmeleri andırdıklarını söyler. Buna örnek olarak, Evliya Çelebi’nin

¹ Karahasanoğlu, her metin biraz değiştiğinde yazarın ben’ine ait unsurların bulunabileceğini ancak Evliya Çelebi Seyahatnamesi yazarın kendine ait pek çok unsur barındırda da salt bir ben-anlatısı olarak kabul edilemeyeceğini ifade eder (2019, s. 219).

kendisini anlatırken “Sergüzeşt-i Evliyâ, Sergüzeşt-i Hakîr, Sergüzeşt-i hakîr Evliyâ-yı pür taksîr, Hikâye-i Hakîr” gibi “sergüzeşt” ve sergüzeştle ilişkili olan “hikâye”yi kullandığını örnek verir (Mengi, 2016, s. 92). Bu bağlamda yapılmış bir değerlendirme de Kâtip Çelebi'nin (ö. 1657) *Mizânü'l-Hakk fî İhtiyârî'l-Ehakk* adlı eseri üzerinedir. Kâtip Çelebi, eserinin hâtimesinde kendi hâl tercemesini veciz bir otobiyografi örneği şeklinde kaleme almıştır. Eserin bu kısmını bir tezkire maddesi gibi ele alıp incelemek mümkündür. Hâtime'yi orijinal kılan, üslubunu şekillendiren ve otobiyografik bir özellik kazandıran tavır yanında, müellifin kendisinden bahsederken teklik üçüncü şahıs ve zaman olarak da görülen geçmiş zaman kipiyle söz etmesidir. Bu zaman kipinin kullanımı anlatıcıyı müşâhit konumuna yükseltirken metni de edebî bir tür olan hatırate yaklaştırır (Çapan, 2016, s. 49). Şair ve yazarların eserlerinde kendi hayat hikayelerine yer vermelerine dair diğer bir örnek olarak Taşköprülüzâde'nin (ö. 1561) *Eş-Şakâ'iku'n-Nu'mâniyye Fî 'Ulemâ'id-Devleti'l-'Osmâniyye* adlı eseri gösterilebilir. Müellif eserde bizzat kendi hayat hikâyesini verir. Ancak eserin bütününe bakıldığında kendisinden izler taşıyan malzemeler de bulmak mümkündür. Şöyle ki; Taşköprülüzâde'nin, Osman Bey'den kendi zamanına kadar yaşayan Osmanlı âlim ve âriflerini seçişi, anlatışı, birbiriyle ilişkilendirmesi onun zihniyeti, fikriyatı hatta hissiyatı hakkında bilgi verir. Fazlıoğlu'na göre başta Osmanlı döneminde kaleme alınmış Türkçe ve Arapça *Şakâik ve Zeyilleri* ile tabakat kitapları ve tezkireler gibi metinler “ben-anlatısı” mefhumu açısından okunabilir ve bu metinlerin içlerinde hayat hikâyeleri anlatılan âlimlerin ve âriflerin bizzat kendileri hakkındaki ‘rivayetleri’ saf “ben-anlatısı” olarak görülebilir (2023, s. 4-5). Bu duruma şu'ara tezkireleri açısından bakıldığında, Âşık Çelebi'nin (ö. 1572), kendisiyle doğrudan ilgili kişiler, olaylar ve anlattıklarının çağrıştırdıklarına göre metnin değişik bölümlerinde kendinden söz edip kişisel hikâyesinin kurulmasına fırsat verdiği; tezkiresinde kendisine özel bir bölüm ayırmadığı halde tezkirenin girişi -özellikle de sebab-i telif kısmı-, aile fertleri ve akrabaları, yakın arkadaş ve dostları, hocaları ve saygı duyduğu kişilerden söz ettiğinde kendisinden söz etme ihtiyacı duyduğu görülür (Aynur, 2011, s. 21).

Yukarıda izah edilmeye çalışılan müellifin başından geçen olaylar ve duygu durumlarından izler taşıyan ben anlatıları literatürüne mahsus hatt-ı hümayundan iftirânâmeye², rüyadan sebete ve günlüklere³ değin çeşitli edebî türler ve manzum veya mensur olarak kaleme alınmış birçok eser üzerine yapılmış çalışmalar bulunmaktadır⁴. Bu çalışmada ise Latîfî'nin (ö. 1582) *Tezkiretü's-Şu'arâ ve Tabsıratü'n-Nuzamâ* adlı şuarâ tezkiresinde müellifin mukaddime kısmında yalnızlık, serzeniş, *endişe*, *beğenilme* ve *eleştirilme korkusu* gibi çeşitli duygu durumlarını anlatarak kendisinden bahsettiği kısımlar incelenmeye çalışılacaktır.

Tezkiretü's-Şu'arâ Mukaddimesine Göre Latîfî

1546 yılında tamamlanıp devrin padişahı Kanunî Sultan Süleyman (ö. 1566)'a takdim edilen, 343 şairin biyografisinin bulunduğu *Tezkiretü's-Şu'arâ ve Tabsıratü'n-Nuzamâ*, mukaddime, üç fasıl ve hâtime bölümlerinden oluşmaktadır. Besmele, hamdele ve salvele ile başlayan mukaddime bölümü, şiirin faziletleri (Der-beyân-ı fazilet-i kelâm-ı mevzûn), şairlerin şiir söyleme sebepleri (Der beyân-ı illet-i şîr-guften-i şu'arâ...) ve padişaha övgü ile devam eder. Ardından gelen "Sebeb-i te'lif-i kitâb..." başlığı altında yazarın hayatına dair bazı bilgiler de bulunmaktadır ve bu

² Tuncer (2024), Salman (2022)

³ Ayten (2023), Fazlıoğlu (2023), Görgün (2024)

⁴ Bu alan ile ilgili kurulmuş bir araştırma merkezi bulunmaktadır. İlgili çalışmalar hakkında kapsamlı bilgi ve literatür için bk.; <https://benanlatilari.medienyet.edu.tr/tr>; ayrıca yine bu alan özelinde çalışmalar yayınlayan bir dergi bulunmaktadır: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ceride>

bölüm, tezkirenin en önemli kısımlarından biridir. Latîfî, tezkiresine aldığı şairleri hangi ölçülere göre seçtiğini ve bunları seçerken karşılaştığı güçlükleri anlatırken şiir ve şaire yönelik değerlendirmeler ile bir bakıma divan şiirinin poetikasına ışık tutacak görüşlere yer verir (Canım, 2000, s. 15-18).⁵ Canım'ın da yukarıda ifade ettiği üzere mukaddimenin özellikle sebebi telif kısmı Latîfî'nin hayatına ve çeşitli duygu durumlarına dair önemli izler taşımaktadır. İsen de mukaddimenin müellifin hayatı ve eserleri hakkında bazı bilgiler barındırdığını ifade etmektedir ve ona göre dostu Za'îfî'nin teşvikleriyle eserini yazma sebebini anlattığı bu kısım bir kurmaca şeklindedir (1999, s. VIII). Aslında Latîfî tezkiresinde kendi hayat hikayesini de bir madde başı olarak anlatmıştır (Canım, 2000, s. 484-489). Ancak bu otobiyografi, aşağıdaki tespitlere göre sonradan oluşturulduğu yönünde bazı tespitler barındırmaktadır:

Osmanlı tezkirecileri kendilerini tezkirelerine nasıl yerleştirmişlerdir? Bu konuda Âşık Çelebi'ye kadar olan gelenekte iki seçim görüyoruz: Sehi (ö. 1545) tezkiresinde kendi ismini madde başı yapmamışken Latîfî (1491-1582) madde başı yaparak, doğduğu şehir, aile adı, mahlas seçimi, şair ve yazarlığa doğuştan gelen yeteneği ve bunu ispat için uzun bir açıklama, eserlerinin adları ve şairlik yeteneğine örnek olarak gördüğü bir kasidesinden seçme beyitleri içeren bilgiyle özyaşamöyküsel bilgiyi doğrudan sunar. Öte yandan, Latîfî tezkiresinin Rıdvan Canım neşrinde yer alan bu maddenin yazma nüshalarındaki haline baktığımızda başka bir durum karşımıza çıkar. Bu eleştirel neşirde ele alınan 51 tezkire nüshasından sadece 12 Ekim 1597'de (1 Rebi'ül-evvel 1006) Mora'da Abdülbâki bin Mehmed tarafından istinsahı tamamlanan İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi TY-2646 nolu nüshada bu madde yer almaktadır. Rıdvan Canım'ın gördüğü 51 nüshanın 50'sinden anlaşıldığına göre Latîfî'nin eserini ilk kez tamamladığı ve padişaha sunduğu 1546 tarihinde kendi biyografisini henüz madde başı olarak tezkiresine almadığını gösterir. Bu maddenin geç dönem istinsah edilmiş ya da yeniden yazılmış bir nüshada olması Latîfî'nin, Âşık Çelebi'nin tezkiresinin yazılıp dolaşımına girdiği 1568 tarihinden sonra ona bir cevap olarak kaleme almış olması ihtimalini akla getirmektedir (Aynur, 2011, s. 20).

Ayrıca Andrews ve Dalyan'ın (2019) 1546 ve 1575 tarihli iki nüsha üzerinden yaptıkları karşılaştırma, Latîfî'nin tezkiresinin birden fazla telif sürecinin olduğunu göstermektedir. Bazı maddelerin kelime sayılarında azımsanmayacak derecede eklemeler, aynı zamanda stilistik açıdan da değişikliklerin bulunduğu dair tespitler bulunmaktadır. Latîfî, hayatının ilerleyen yıllarında tezkiresini ilk kaleme aldığı tarihten yaklaşık 30 yıl sonra, eserine yöneltilen eleştirileri dikkate alarak kimi değişiklik ve ilavelerle eserini güncellemiştir. Bu değişiklikler sadece eserin hacmi ile sınırlı olmayıp aynı zamanda üslubunu da kapsamaktadır (Andrews ve Dalyan, 2019, s. 65). Şahin de tezkirenin ilk versiyonu sayılan Raşid Efendi nüshasındaki derkenarlar üzerinden yaptığı tespitleri çeşitli biyografiler üzerinden karşılaştırmalı olarak aktarır (Şahin, 2020). Latîfî'nin, okuyucu kitlesinin özden çok şekle, bilgiden çok hikâyeye eğilimli oluşuna üzüldüğü de aşikârdır. Latîfî bu üzüntüsünü, her iki nüshanın hatime bölümlerinde dile getirir ve okuyucuların sanata ilgisinin kalmadığını, döneminin sanatkârının gerçek değerinin anlaşılmadığını, insanların dünya nimetleriyle uğraştığını ve arzuların peşinde koştukları gibi pek çok nedenleri göstererek tezkiresini istediği gibi yazamadığını da belirtir. Zaten, bu tarz yaklaşımlar onun kişiliğine de uygun değildir (Andrews ve Dalyan, 2019, s. 63).

⁵ Tezkire ile ilgili detaylı bilgi için bk. Canım, (2000), Canım (2016), İsen, (1999).

Aşağıda mukaddimesinden hareketle Latîfî'nin kendisinden ve karşılaştığı hadiseler çerçevesindeki çeşitli duygu durumlarından bahsedilecektir. İlgili kısımlara dair örnek kesitler tezkirenin (Canım, 2000) neşrinden alıntılanmıştır.

1. Kişiliğine Dair İzler, Sıkıntılı Zamanlar, Endişeler

Latîfî, kendine dair ilk izleri sebab-i telifin mazeret beyanı kısmında verir. Bu kısım müellifin hasbihali olarak da değerlendirilebilir. Müellif, yaratılışı ile ilgili olarak adı sanı bilinmeyen bir derviş, evi barkı olmayan gönlü yaralı, perişan halde, çılgın meşrepli, delidolu, laubali mezhepli, ne dünya nimeti ile kıymetlenen ne de bilgi ve hüner ile makam sahibi biri olduğunu söyler:

Kemîne hod bir dervîş-i bî-nâm ü nişân ve dil-rîş-i bî-hânümân lâ-mekân-ı şûrîde-hâl ü şeydâ-meşrep ve dîvâne-reng ü lâubâlî-mezhap ne devlet-i dünyâ ile ehli kadr ve ne fazl u hüner ile sâhib-i sadrum (s. 90).

Latîfî'ye göre eser yazacak bir kişi her konuda güçte ve mali olarak da rahatlıkta olmalıdır. Bir başka ifadeyle yazar sağlıklı olmalı aynı zamanda geçim endişesi de taşımamalıdır. Çünkü ancak bu imkânlarla sahip yazar, sözleri ve manaları yerli yerinde bir araya getirip ince hayallerle süsleyerek erbabının beğenisini kazanabilir:

Ve hem tahrîr ü te'life kişide fi'l-cümle mecâl ve vüs'at-i hâl gerekdür ki tertîb-i elfâz u ma'ânî terkîb olacak mevâkı'ında halel-i hayâlat ve hilye-i nükâtla mu'allâ ve müzeyyen olup mahall-i kabûle karîn ola ve mûcib-i âferîn ola (s. 94).

Fakat Latîfî, şu sözlerinden anlaşıldığına göre yukarıdaki şartları kendisinde taşımamakta ve bir tezkire yazabilecek rahat-ı ruhu kendisinde bulamamaktadır: Sıkıntı tozlarının rüzgarı bu toz-toprak içinde kalmış değersiz sayısız dert tozlarından bir an göz mü açtırır ki dünya yüzü göreyim? Bu ürkek gönül huzur bulup zihni toparlamak mümkün mü ki aklımı toplayıp bir iki sözü düzenlice bir araya getireyim. Bir an yoktur ki gam ve keder ateşinden gönlümün dumanı göğe çıkmasın ve zamanın hadise okları felek oku misali gökyüzünden üstüme yağmasın.

Rûzgâr-ı mihnet-gubâr bu hakîr-i hâk-sâre gerd-i derd-i bî-şumârdan bir an göz mi açdurur ki dünyâ yüzün görem ve bu dil-i remîde âramîde olup cem'iyet-i hâtır mı müyesser olur ki 'aklum dirüp bir iki söze irtibât u intizâm virem. Dem olmaz ki âteş-i gam u elemden dûd-ı dilüm göge agmaya ve sihâm-ı havâdis-i eyyâm çarh okı misâlinde felekden üstüme yagmaya... (s. 94)

İçerisinde bulunduğu bu buhranlı hâli “Ya Rabbim bu türlü türlü ayıplanmalar, merhemsiz yaralar, bunca sıkıntılar bana kötü talihimden midir?” mealindeki beyti ile özetler:

Bana bu talî'-i bedden mi yâ Rab bunca mihnetler

Bu gûn-â-gûn melâmetler bu merhemsüz cerâhetler

Latîfî'nin, kendisini talihsiz, mutsuz ve bunca gam ve kederin hücumu altında noksan akıl ve yetersizlik ile böylesine büyük bir işe girişmesinin âlimler nezdinde gülünç duruma düşmekten ve ağzı bozuk kiskanç kişilerin ondan alayla bahsetmelerinden endişe ettiği görülmektedir. Ona göre böylelerin diline düşmektense yılanın diline düşmek yeğdir.

... bu dil-i nâ-murâd u nâ-şâd ile bunca gumûm u hümûmun hücumuna 'akl 'akîm ve tab' sakîm iken bu şugl-i 'azîme şûrû' u mübâşeret hemân sebab-i hande-i ehl-i 'îrfân ve bâ'is-i dîhk-ı hussâd-ı ta'ne-zenân olmakdur

Dehen-i mâra düşmek evlâdür
Dehen-i nâsa düşmesün kimse (s. 95).

1.1.Tercihî Yalnızlık ve Kanaatkârlık

Latîfi'nin eserini kaleme aldığı dönemlerde bahsettiği durumlardan biri de kendi tercihi olarak seçtiği yalnızlıktır. Bu süreçteki en yakın arkadaşları kitaplardır. Latîfi, “*En iyi dost güzel kitaptır*” mefhumuna göre önceki âlimlerin eserlerini can dostu edindiğini kaydedip bu bağlamda hasb-i hâli olarak yazdığı ve dilinden düşürmediğini söylediği “kitâb” redifi⁶ şiirine yer verir.

“Nîme'l-enîs el-kitâbü'n-nefis” mefhûmınca fuzalâ-yı selefûn mü'ellefâtın elif-i cân ve musannefâtın enis-i cinân idinüp bu şîr-i şîrîni hasb-i hâl ve dilde makâl idinmişdüm (s. 86).

Şiirin ardından yine “*Yalnızlık kötü arkadaşla olmakdan hayırlıdır*” sözüne göndermede bulunarak insanlarla kirli ilişkilerden sakınıp uzlete çekilmeyi tercih ettiğini söyler. Bu tercihini de tecrübeyle edinilmiş kesin bir bilgi olarak alemde uzlet gibi gönül ferahlığı ve kanaat zenginliği ölçüsünde ruh rahatlığı olmaz der.

...mazmûnınca televvüs-i 'alâ-yık-ı halâyıkdan el yuyup ve pâ-yı ihtilât u irtibâtı zeyl-i ferâgat ü iltivâya çeküp künc-i 'uzlet ve kûşe-i ferâgat intihâb u ihtiyâr itmişdüm. 'Ayne'l-yakîn görmüş ve 'ilme'l-yakîn ile bilmişdüm ki 'âlemde 'uzlet gibi sebep-i feyz ü fütûh ve gınâ-yı kanâ'at mesabesinde râhat-ı rûh olmaz (s. 86).

Latîfi, tercih ettiği bu yalnızlığın ona kimi faydalar getirdiğini şöyle ifade eder: Bu yol, teklik ve rahatlığa vasita ve vesile olup âlemin dost görünüşlü ve düşman karakterli, mektup gibi iki yüzlü ve kalem gibi iki dilli fesat ve arabozucularından, kıskanç ve koğucularından korundum/emniyette oldum.

Bu tarîk cümle-i vahdet ü râhata vâsita ve vesile olup 'âlemün dost-sûret ve düşmen-sîret nâme-sıfat iki yüzlü ve hâme-vâr iki dillü müfsid ü gammâzlarından ve hasûd u hemmâzlarından emîn ü mutma'in oldum (s. 87).

2.Edebî Yeteneği ve Eserleri

Latîfi, henüz yeni yetme bir çocuk iken şiir ve inşa eğilimi, bilgi ve hünere de canı gönülden rağbeti olduğunu söyler. Necm suresinin 39. ayeti “*İnsan için çalışmasından başka şey yoktur*” gereğince, Allah, noksansız lutfundan umduklarımı bol buyurmuş, düşünce kuvvetimden fasih ibareler ve güzel istiarelerle manzum mensur, senenin on iki ayının günleri ve mavi gökyüzünün burçları gibi on iki kitap, risale, münşeat ve makale yazıp telif etmişim.

Hassa ki henüz tıf-ı nev-hîz u nev-âmûz iken nazm u inşâ ile üns ü ülfetüm ve fazl u hünere samîm-i cân u cinândan teveccüh ü ragbetüm olmagın mücibince Hazret-i Vehhâb-ı vâhibü'l-âmâl ve feyyâz-ı Hudâ-yı müte'âl kemâl-i lutfından me'mûlümü mezbûl buyurup hassa-i karihamdan 'ibârât-ı fasiha ve isti'ârât-ı meliha birle manzûm mensûr 'aded-i şuhûr-ı sene-i

⁶ Her dem ehl-i dillerün yanında yâridür kitâb / Mûnis-i evkâtı yâr-ı gam-küsârıdır kitâb
Nitekim eglencesidür mâl ü câhî câhilüñ / Ehl-i 'irfânüñ da mâl-i bî-şumârıdır kitâb
Yeg durur biñ kân-ı zerden ehl-i fazla bir varak / Câhil almaz bir pula n'etsün ne kâridür kitâb
Kenz-i lâ-yefnâya irer pâdişâh-ı vakt olur / Her kimüñ gencine vü gencine-dâridür kitâb
Gel berü ey zulmet içre âb-ı hayvân isteyen / Bu sevâd içre o 'aynuñ çeşme-sârıdır kitâb
Gonca-veş dil-teng olanuñ gönliñ açar gül gibi / San gül-i sad-berg-i fasl-ı nevbahârıdır kitâb
Ol kişi buldı cihân içinde yâr-ı bî-halel / Ey Latîfi her kimüñ yanında yâridür kitâb

eyyâm ve burûc-ı sipihr-i mînâ-fâm gibi on iki ‘aded kitâb u risâle ve münşe’ât u makâle tahrîr u te’lif itmişdüm (s. 88).

Ancak bu çalışkanlığı sayesinde telif ettiği bunca eseri olmasına rağmen muhtemelen beklediği takdiri görmediğinden sarf ettiği emekleri gereksiz bulduğunu ifade eder. İlk gençlik zamanlarından itibaren gereksiz sıkıntılar çekip manzum ve mensur birçok kitap, risale, münşeât, makale yazdım, hiçbirinden nasiplenemedim ve hiçbirini amaç ve isteğime vasıta ve vesile olmadı muradına kavuşmadım.

‘Unfuvân-ı cevâniden bu aña degin bihûde tâ’ibler çeküp manzûm u mensûr bunca kitâb u risâle ve münşe’ât u makâle te’lif ü tahrîr itdüm birinden behre-mend olmadum ve birisi matlûb u maksûda vâsita ve vesile olup hulûl-i murâda vusûl bulmadum (s. 94).

2.1.Dostu Gözünden Edebî Yeteneği

Latîfî, sebep-i telifinin önemli bir kısmını bu bölümde adını zikretmediği ancak yakın dostum şeklinde tarif ettiği Za’îfî ile diyalogu üzerinden anlatır. Bu kısımlar özetle, dostunun teşvikleri, kendisinin mazeretleri ve sonrasında ikna edilişi şeklinde ilerler. Samimi dostuna göre Latîfî’nin tezkireyi yazabilecek nitelikleri şu şekildedir: Saf şiire tam kudreti ve inşa ilminde yeni ve güzel bir eser meydana getirme konusunda yeteneği vardır. Şiir ve nesirde söyleyişin tavrı ve tarzına, sözün üslup ve güzelliğine her yönüyle vakıf, sözü ilerletme ve maksatlarının gereğini anlatmada sözlerin eksik ve kusurlarına, eğrilik ve doğruluğuna tam manasıyla vakıftır.

...nazm-ı pâke bî’t-tamâm kudretûn ve fenn-i inşâda ihtirâ’ u ibdâ’ ve ihtirâ’a her vechle istitâ’atun vardır. Nazm u nesirde kelamuñ tavr u tarzına ve sözün üslûb u nazmına her vechle ‘ârif ve sevk-ı kelâm u iktizâ-i merâmıda kelimâtun kem ü kâstine ve kec ü râstına kemâ-hiye vâkıfsun... (s. 100).

Bunların yanında Latîfî, mükemmel tetkik ile şairlerin özellikleri hakkındaki birikimi, idrak ve eksiksiz vukufu ile aralarındaki farkları ayırt etme konusunda kusursuz bilgisi sahibidir.

... tettebbu’-ı müstevfâ ile ahvâl-i şuarâya ‘ittilâ’ u şu’uruñ ve vukûf-ı küllî ile mâbeynlerinde olan tefâvüt ü tebâyüne ‘ittilâ’-ı bî-kusûruñ vardır (s. 100).

3.Dost/ları

Latîfî, mukaddimenin sebep-i telif kısmında, yukarıda da zikredilen kitaplarla olan dostluğu dışında kişi olarak sadece bir dostundan bahseder. Ancak onun da adını anmaz.⁷ Türlü alanlardaki bilgi ve birikimleriyle bilinen aziz ve kerem sahibi sadık dostlardan içi dışı bir, bir dost vardı. Bu dost, ilim ve irfandan tamamıyla nasibini almış, anlatış güzelliği ve tatlı dilliliğiyle halk arasında şerefli ve itibarlı biriydi. Saf yaradılışı ve anlayış güzelliğiyle şiir ve inşa yoluna varmış, lugaz ve muamma ilminde tanınmış biriydi.

Envâ’-ı ma’ârifle ma’rûf e’azz-ı ihvân ve ekrem-i hullândan bir yâr-ı bî-riyâ vardı ki behre-i ‘ilm ü ‘irfândan bî’t-tamâm behremend ve nutk-ı beyân u ‘uzûbet-i lisânla beyne’l-enâm emced

⁷ Tezkiresini yazması konusunda onu teşvik ettiğini ve sebep-i telifte, samimi dostu olarak bahsettiği kişinin Za’îfî olduğunu ilgili biyografide şöyle anlatır: Onunla ahiret kardeşliği ile çok vakit geçirip sohbet ettiklerini ve bu dağınık haldeki sayfaların onun ısrar ve teşvikleri ile bir araya getirdiğini, tezkirenin sebep-i telifinde bulunan sual ve cevap kısımlarındaki istişarelerin de onunla yapıldığını ifade eder. “Bu fakîr ü hakîr ile uhuvvet-i uhrevî birle çok hukûk-ı sâbıkaları ve musâhabet-i sâdıkaları geçmiştir ve bu perişân evrâkuñ tahrîr ü tedvîni anlaruñ ilhâh u ibrâmı ve tahrîk u ikdâmı ile tahrîr ü tesvîd olup kitâb-ı merkûmuñ sebep-i te’lifinde vâkı’ olan su’âl ü cevâb ve bahs ü hitâb anlaruñ müşâvere ve müfâvazasıyledür” (Canım, 2000, s. 368-369)

ü ercümend idi ve tab‘-1 pâk ü lutf-1 idrâkle tarîk-1 nazm u inşânuñ yolına varmış ve fenn-i lugaz u mu‘ammâda hayli ad çıkarmış idi (s. 88).

Latîfî, dostuyla ilgili yukarıdaki ifadelere benzer övgülerinin ardından o faziletlerle donanmış dostunun elinden düşürmediği ve her bölümünden kendisine parçalar okuduğu kitabın Câmî'nin *Bahâristân*'ı olduğunu söyler.

Lâbüd ol fâzıl-1 fazilet-me‘âb elinde bir kitâb-1 belâgat-nisâb vardı. Açup her fasl u bâbindan bu fakîr ü hakire hayli hitâb itdi. Meger ol kitâb-1 kirâmî cevâb-1 Gülistân, Bahâristân-1 Câmî idi (s. 88).

Son olarak kadim ve dert ortağı olarak ifade ettiği dostunun kendisinden Osmanlı ülkesinin Türkçe yazan şairlerini -önceki satırlarda anlatılan *Mecâlisü'n-Nefâis*- tarzında ad ve sanlarıyla yazıp her birinin nicelik ve niteliklerini, yetenek ve kudretlerini her türlü çabayı göstererek gücü yettiğince belirleyip açıkça anlatmasını ister.

Velhâsıl ol yâr-1 kadîm ve gam-küsâr-1 kerîm bu pür-kem ü kâsîden der h‘âst itdi ki bu nehc ü nemat üzere vilâyet-i Rûm şâ‘irlerini ve Türki ‘ibârât nâzımlarını nemat-1 meşrût u ma‘hûd üzere ismi ve resmi ile tahrîr ü tastîr idüp her birinüñ kemiyet ü keyfiyyetin ve isti‘dâd u istitâ‘atın bâzell ü fâka ‘alâ kadri‘t-tâka ta‘yîn ü tebyîn idem (s. 89).

Sonuç

Yazma kültürü içerisinde kaleme alınmış neredeyse tüm eserlerde başka birinin hayatını anlatsa dahi müellife dair izler görmek mümkündür. Bu izlere, yazarın/şairin başından geçen veya şahit oldukları olaylar, seyahat ettikleri yerlerdeki şahsi izlenimler, endişe, korku, heyecan gibi duygu durumları şeklinde rastlamak mümkündür. Buna benzer müellife dair izlerin daha çok eser başında mukaddime veya sebab-i telif bölümlerinde görüldüğü müşahede edilmektedir. 16. yüzyılın en önemli biyografik eserlerinden biri olan *Tezkiretü’ş-Şu‘arâ* üzerine yapılan çalışmalarda, mukaddimenin özellikle sebab-i telif kısmında müellifin hayatı ve eserleri hakkında bilgiler verdiği kaydedilmektedir. Eserin mukaddime bölümüne bu pencereden bakıldığında, müellifi Latîfî'nin hayatına ve duygu durumlarına dair çeşitli bilgiler barındırdığı görülmektedir. Böylesine önemli eserlerin yazılış süreçlerinde müelliflere dair en belirgin izler daha çok mukaddimelerde bulunmaktadır. Çünkü bu kısımlar kimi zaman kurmaca da olsa müelliflerin kendileri ile ilgili ilk ağızdan anlatıları içerirler. Biyografik eserler özelinde bakıldığında, müellifin başkalarının hayatını anlatırken kendinden bahsetmesi ikincil konuma düşer. Ancak yine tezkirede yer alan tüm biyografilerde Latîfî'nin “ben”ine dair izler sonraki çalışmaların konusu olmalıdır.

Latîfî'nin yaratılışı ile ilgili olarak kendisini derviş tabiatlı, gönlü yaralı, çılgın meşrepli, delidolu, laubali mezhepli, ne dünya nimeti ile kıymetlenen ne de bilgi ve hüner ile makam sahibi biri olarak tanıttığı görülmektedir. Onun bu kendisi ile ilgili bu ifadeleri gelenekte yeri olan aynı zamanda kurmacanın da birer parçası olan kendisinden bahsederken kullandığı hakir, fakir gibi mütevacizlik ifadeleridir. Öte yandan mukaddimedeki çeşitli sıkıntıları olduğu için bir tezkire yazabilecek halet-i rûhiyede olmadığını söylediği halde ortaya bir tezkire koymuş olması yazarın kendisi ile çeliştiğini de gösterir. Ancak bu ruh halinde iken onu eserini yazacak yetkinlikte olduğuna ikna eden -yine klasik yazma kültürü geleneğinde sıklıkla karşılaşılan- dost/ları onu teşvik etmiştir.

Latîfî, insanlarla kirli ilişkilerden sakınıp uzlete çekilmeyi tercih ettiğini, dost görünüşlü ve düşman karakterli, fesat ve kıskanç kişilerden, tercih ettiği yalnızlık sayesinde korunduğunu anlatır. Bu süreçte en yakın dostları ya da sığınağı kitaplarıdır. Mukaddimede adını anmadan kişi olarak bahsettiği dostu, kadim dert ortağı, ona edebî yeteneklerini hatırlatan ve tezkiresini yazma konusunda teşviklerde bulunan ilgili biyografide işaret ettiği Za'îfî'dir. Aynı zamanda Za'îfî, Latîfî'nin diyalog yöntemi üzerinden kurguladığı sebab-i telifte duyguları ve zafiyetlerinden bahsettiği bir bakıma içini döktüğü, sonrasında onu yüreklendiren dostudur. Mukaddimede anlattığına göre, henüz yeni yetme bir çocuk iken şiir ve inşa eğilimi, bilgi ve hünere de canı gönülden rağbeti vardır. On iki kitap, risale, münşeat ve makale yazıp telif ettiğini kaydeden Latîfî, tezkirenin tamamlanma tarihi dikkate alındığında o sıralarda 55 yaşındadır.

Latîfî, kendi biyografisine tezkiresinde bir başlık açmıştır ancak tezkire neşrinde değerlendirilen 51 nüshadan, sadece istinsah tarihi 1597 olan nüshada müellifin otobiyografisi bulunmaktadır. Oysa ki, 1546 yılında yani söz konusu nüshanın istinsahından 51 yıl önce eserini ilk kez tamamlayıp dönemin padişahına sunulan eserde Latîfî'nin otobiyografisi bulunmamaktaydı. Bu durumu dile getiren Aynur'a göre Latîfî'nin, Âşık Çelebi'nin tezkiresinin yazılıp dolaşıma girdiği 1568 tarihinden sonra ona bir cevap olarak kaleme aldığı şeklinde değerlendirilmektedir. Ayrıca Latîfî'nin mukaddimede sıklıkla üzerinde durduğu yetersiz, kıskanç ve kin güdenler tarafından kınanma, eserinin değersiz bulunması (eserine Kastamonunâme denmesi ve alfabetik düzeni Âşık Çelebi'den alma, yaran lokmasına tamah etme eleştirileri) gibi bazı endişeleri kendi biyografisinin sonraki yıllarda dahil edilmesinin diğer bir dayanağı olabilir. Kaldı ki mukaddimesinde, edebî yeteneği ve eserlerinden bahsettiği kısımlar ve şairlerle ilgili görüşleri kendi hayat hikayesi ile karşılaştırıldığında pek çok şeyin benzer olduğu görülecektir. Aralarındaki fark mukaddimede sayı ve isim belirtmeden söz ettiği eserlerinin otobiyografisinde belirtilmiş olmasıdır.

Sonuç olarak Osmanlı müellifleri kendilerini eserlerine nasıl yerleştirmişlerdir? sorusu, sergüzeştâmeler, hasb-i haller, hatıralar ve biyografik eserler olmak üzere neredeyse tüm edebî ürünlere sorulabilir. Müellifin tabiatı, meşrebi, yaşadığı çevre, mensubu olduğu tarikat, mesleği, işgal ettiği makam, maddi durumu, karşılaştığı hadiseler ve bu hadiseler karşısındaki tutumunu ortaya çıkaran duygu durumu gibi birçok değişken söz konusu soruya verilecek cevapların içeriği olabilir.

Kaynaklar | References

- Andrews, G. W., Dalyan, A. (2019). İki farklı Latîfî tezkiresi ve nüshaları. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-BELLETEN*, 68 (Aralık), 49-68.
- Aynur, H. (2011). Kurgusu ve vurgusuyla kendi kaleminden Âşık Çelebi'nin yaşamöyküsü. H. Aynur, A. Niyazioğlu (der). *Âşık Çelebi ve Şairler Tezkiresi Üzerine Yazılar* içinde (s. 19-56). Koç Üniversitesi Yayınları, s. 19-56.
- Ayten, İ. H. (2023). Bir Rüya'nın peşinde: Bir ben-anlatısı olarak Şehzade Korkud'un Vesîletü'l-ahbâbi. *Ceride: Ben Anlatıları Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 12-64.
- Canım, R. (2000). *Latîfî, Tezkiretü'ş-Şu'arâ ve Tabsiratü'n-Nuzamâ (İnceleme-Metin)*. AKM Yayınları.
- Canım R. (2016). Bir biyografi ustası, bir klâsik dönem edebiyat eleştirmeni Latîfî ve Şairler Tezkiresi. *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi [Journal of Academic Literature]*, Prof. Dr. Mine MENGİ Özel Sayısı, 2(5), 109-134.
- Çapan P. (2016). Otobiyografi geleneğinde veciz bir örnek: Kâtib Çelebi biyografisi. *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi [Journal of Academic Literature]*, Prof. Dr. Mine MENGİ Özel Sayısı, 2(5), 45-62.
- Fazlıoğlu, İ. (2023). Hoşça bak zâtına...": İslâm-Osmanlı 'ben-anlatıları' literatürü üzerine bir değerlendirme. *Ceride: Ben Anlatıları Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 1-11.
- Fazlıoğlu, Ş. (2023). Bir Osmanlı âliminin 'Entelektüel-ben' Anlatısı: Bandırmalı Küçük Hâmîd Efendi'nin Sebeti. *Ceride: Ben Anlatıları Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 21-49
- Gökalp, H. (2009). *Eski Türk edebiyatında manzum sergüzeşt-nâmeler*. Kitabevi Yayını.
- Görgün, H (2024). Bir özanlatı/benanlatısı olarak Ahmed Cevdet Paşa'nın 40. Tezkire'si: Benanlatısı ve tarihyazımında Şimdiki zaman döngüsü" *Osmanlı Araştırmaları / The Journal of Ottoman Studies*, LXIV, 377-410.
- İsen, M. (1999). *Latîfî Tezkiresi*. Akçağ Yayınları.
- Kafadar, C. (2010). *Ben ve Başkaları: On yedinci yüzyıl İstanbulu'nda bir dervişin güncesi ve Osmanlı edebiyatında birinci ağızdan anlatılar; Kim Var İmiş Biz Burada Yog İken*, 3. Baskı. Metis Yayınları.
- Karahasanoğlu, S. (2019). Ben-anlatıları: Tarihsel kaynak olarak imkânları, sınırları. *Turkish History Education Journal-Tuhed*, 8(1), 211-230.
- Levend, A. S. (1973). *Türk Edebiyatı Tarihi*. TTK Yayını.
- Mengi, M. (2016). "Seyahatname'nin otobiyografi/sergüzeşt-i Evliya bölümleri. *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi [Journal of Academic Literature]*, Prof. Dr. Mine MENGİ Özel Sayısı, 2(5), 87-95.
- Özyıldırım, A. E. (2009). Sergüzeşt-nâmeler üzerine hasbihâl veya hasbihâlin sergüzeşti. H. Aynur, M. Çakır, H. Koncu, S. S. Kuru, A. E. Özyıldırım (haz.) *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları 4, Nazımdan Nesire Edebî Türler* içinde (s. 135-165). Turkuaz Yayınları.
- Salman, H. İ. (2022). *Osmanlı literatüründe ben-anlatılarına katkı: Abdullah Sâfî'nin (ö. 1898) İftirâ-nâme'si*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi] İstanbul Medeniyet Üniversitesi.

- Şahin, O. (2020). Latîfi Tezkiresini Derkenardan Okumak: Tezkirenin Râşid Efendi Nüshasındaki Notlar Üzerine Bir İnceleme. *SEFAD* (44), 161-180.
- Toska, Z. (2007). 19. Yüzyılda yaşamış bir Paşazade'nin sergüzeşti: Mehmet Rifat ve Efsane-i İbret. A. Külahoğlu İslam, S. Eker (ed.) *Edebiyat ve Dil Yazıları, Mustafa İsen'e Armağan* içinde (s. 511-543). Grafiker Yayınları.
- Tuncer, Ş. (2024). Ben-anlatısı açısından Sultan III. Ahmed'in Hatt-ı Hümâyunları: İmkân ve sınırlılıklar. *Osmanlı Araştırmaları / The Journal of Ottoman Studies*, LXIV, 293-325.